

İsmail Onarlı

(13.09.2001)

Amasya - Çorum - Tokat bölgesiyle ilgili Alevilik araştırmalarım 1974 yıllarında başlamıştır. 1984'te yerel sözlü araştırma ve yazılı tarihi kaynakları incelemem sonucu; Baba İlyas, Baba İshak, Piri Baba, Koyun Baba, Şeyh Çoban, Atufi Hayrettin Hızır, Rumi Dede, Kemal Dede, Sucu Hatun, Serçoban, Garip Dede, Hamza Dede, Ukkâşe Sultan, Kum Baba, Muhammed Dede, Gani Baba, Elvan Çelebi, Sıtkı Baba, Kul Fakır, gibi onlarca dede, baba, ozanın menkıbelerini derleyerek nesnel olarak değerlendirerek bazı bölümlerini yayınladım.(1-5) Yine, Türkmen Alevi Babalarına ilişkin araştırmalarım halen devam etmektedir. Bu makalemle de adı yöre dışında pek fazla bilinmeyen: Genç yaşta bacısı ile Hakk'a yürüyen bir ulu zatın yaşam öyküsünü söylencelerden hareketle, tarihsel kaynaklarla ve tarihi zaman kesitine oturarak örtüştürmeye çalışacağım...

Ali Pir Civan; Türkmen Kızılbaş pirlerindendir. Genç olduğu için Ali Bir Civan ya da Pir Ali Bircivan olarak anılmaktadır. 19 Ağustos 2001 Pazar günü Merzifon -Karatepe Köyü'nden Kemal Erikçi' in arabasıyla ve Hamza Erikçi'nin rehberliğinde Gümüşhacıköy İlçesine bağlı ve 7 Km. mesafedeki Sarayözü Köyü'nde bulunan Ali Pir Civan'ın türbesini ziyaret ettim. İki yıldır köyde Ali Pir Civan tören ve şenlikleri düzenlendiği için köy yolu Muhtarın girişimiyle yeniden yapılmış ve türbenin önüne değin asfaltlanmış. Pazar günü olduğu için çevre köylerden adak kurbanları getirilmişti. Dergahta kalabalık bir kitle vardı. Cemevinin dedesi Hüseyin Yüksel ve İbrahim Cesur ile köyün gençleri bizlerle ilgilendiler. (6) Ali Pir Civan' ın söylencelerini anlattılar. Küçük bir orman köyü olan Sarayözü; Kızılbaş kırımından kaçan Alevilerce kurulmuştur. Ali Pir Civan ; 8. İmam Ali-er Rıza Horasan-i (765-818)'nin soyundan gelmektedir. Köyün yarısı ocakzade olup, Ali Pir Civan ile aynı soydan gelmektedirler. Ali Pir Civan; Gümüşhacıköy'de dergahı bulunan Alevi pirlerinden Şah Mahmut-ı Veli' nin dört oğlundan en küçüğüdür. Şah Mahmut-u Veli'nin Keçeçi Baba ile akraba oldukları söylenmektedir. Anlatılanlara göre; Osmanlı döneminde "Kızılbaş Katliamları"ndan birinde Ali Pir Civan ve bacısı Gümüşhacıköyü'nde asılarak öldürülür. Talipleri de naişları alarak Sarayözü'ne getirerek defnederler. Ali Pir Civan'ın ayak ucuna Bacısını da defnettiklerinden türbe 8 Metre uzunluğunda olur. Her iki kardeş, ikiz ve çok uzun boylu, civan gibi, selvi boylu kız ve yakışıklı delikanlı olduklarından; aynı zamanda özüyle, sözüyle ve davranışlarıyla da bir ve beraber oldukları için, babaları çocuklarının ikisine birlikte "Bircivan" demiştir. Her ikisi de yöre insanı tarafından çok sevildikleri için ve Hz.Hüseyin gibi davaları uğruna şehit olduklarından aynı tabutta defnedilmişlerdir. Gümüşhacıköy'ün

kuzeyindeki dağın öbür yüzüne değin Tabutu 12 yiğit Kızılbaş delikanlının gece gizlice taşıdığı ve şu anki yamaç yere gömdükleri rivayet edilmektedir.

Ali Pir Civan genç olmasına rağmen irfani ile yörede büyük bir kitleyi kendisine bağlamış ve talip edinmiştir. Bayrami Melamilerinin önderi Pir Ali Aksarayî'nin oğlu Celebi Şeyhi İsmail Maşuki (1508-1528)'in kitlesel örgütlenmesinden kaygı duyan Osmanlı yönetimi; "Oğlan Şeyh" diye ünlenen bu bilge kişiyi "Şeyhülislam ve Ulemâ"nın yargılaması sonucu verdikleri fetvayla "dinsizlik" suçlamasıyla boynu kesilerek öldürülmüştür. Tıpkı İsmail Maşuki gibi Ali Pir Civan'da bacısı ile zalim bir Osmanlı paşası tarafından Gümüşhacıköy kasabasında genç yaşta asılmışlardır.

Tokat-Çorum-Amasya- Merzifon bölgesinde ki onlarca Alevi köyünde Horasan Erenlerinden bir veya birkaç evliyanın türbesi vardır. Dede Kargın Ocağı dedelerinden Harızlı Aşık Sıtkı (1865-1928) ve Piri Baba Ocağı dedelerinden Kıreymirli Aşık Kul Fakır (1873-1938) yörenin ünlü ozanlarındandır. (7-8) Bu iki Alevi ozanı bölgedeki tüm ulu zatlar için deyişler söylemişlerdir. Ali Pir Civan dergâhında da cemlerde bulunmuşlardır. Türk töresi ve "Atalar kültü" gereği bu dede ve baba mekanları ve türbeleri kutsanarak, bugüne kadar halk tarafından korunarak ve gelenekleriyle, menkıbeleriyle birlikte yaşatılarak getirilmiştir.

Sarayözü Köyü'nde farklı farklı anlatıma göre Ali Pir Civan:

- 1) Yavuz Selim dönemindeki Kızılbaş katliamında asılmıştır.
- 2) Köprülü Mehmet Paşa, Gümüş nahiyesinde asmıştır.
- 3) Kuyucu Murat Paşa döneminde asılmıştır, günlerce darağacında kalmıştır.
- 4) Yörede yapılan Kızılbaş kıyımlarından herhangi birisinde asılmış olabilir.

Bu söylencelerden hangi olay olasılıklar dahilindedir ?

Amasya-Merzifon-Osmancık- Çorum-Tokat bölgesinde Alevi katliamlarına ilişkin: Osmanlı yönetiminin üst düzey karar organı olan “Divân-i Hümâyûn”a ait ferman suretlerini kapsayan “Mühimme Defteri” kayıtlarında çok sayıda belge mevcuttur.(9) Ayrıca çok sayıda Şeyhülislam fetvalarında vardır. Bölgede gerçekleşmiş önemli bazı olayları tarihi kaynaklardan özetleyerek verelim.

1) II.Murad 1427 yılında Amasya - Tokat - Çorum bölgesinde; dört kardeşin oymak beyi olduğu Alevi Kızılcakocaoğulları Türkmenleri üzerine Yörgeç Paşa'yı bir ordu ile göndererek hile ile verdiği yemekte 4 kardeşin başını ketirir ve 400 kişide zincir ve prangalarla bağlayarak bir mağarada yaktırır.Çorumlu ovasında çoluk çocuk demeden Türkmenleri kırıp geçirir. Sürü ve davarlarına da el koyar. (10) Hoca Sadeddin Efendi bu Osmanlı katliamını övünerek ve ballandırarak anlatarak şöyle demektedir: “Yörgüç Paşa bir Türkmen getirene bir hil'at adamış, bunu da tellallarla duyurmuştu. Bu yollada pek çok Türkmeni temizlemiş oldu.” Kılıçtan kurtulanlar ise dağlara sığınır. Yörgeç Paşa, Osmancık yöresinde Zeytun'da Kocakayası adıyla anılan ve Haydar adlı bir beye ait hisarı fetheder. (11) Zeytun'da bugün Kırca adlı bir alevi köyü vardır ve soyadı “zeytun” ve oğulları adıyla çok sayıda insan vardır.(12)

2) Yavuz Sultan Selim, Çaldıran savaşı dönüşü 24 Kasım 1514'de Amasya'ya gelir ve konaklar, yörede Kızılbaş avına adamlarını göndererek katliamlar yaptırır.Şubat 1515'de Yeniçeri ayaklanmasını ile pahalılığı ve kıtlığı bahane ederek, Alevi köylerinin topraklarına el koyarak Sünni eşrafa ve dönmelere “tımar” olarak verir. (13) Amasya, Tokat, Çorum bölgesinde kırimdan kaçan Alevi köylerine doğudan getirilen Sünni Kürtler iskan edilir. Yörede konuştuğumuz Kürt Köylüleri 500 ila 300 yıllık bir zaman diliminde doğunun çeşitli vilayetlerinden geldiklerini söylemektedirler. Bölgede bazı Alevi Kürt köyleri de vardır.

3) Bölgeden biri olan ve Kürt kökenli İskilipli Ebussuûd Efendi (1545-1574)'in Şeyhülislâm olmasıyla ve 30 yılda verdiği fetvalarla “Kızılbaş Türkmen katliamı”nı “Sünni Şeriatı” kurallarına göre yasal hale gerirmiştir. Yedi Kızılbaş öldürenin “Cennete Gideceği” Osmanlı uleması tarafından halka camilerde anlatılmıştır. Bu nedenle Anadolu'nun her yöresinde Alevi Türkmen avına çıkmıştır. (14)

4) 1568 yılında Amasya kadısının suçsuz görerek salıverdiği Alevileri; Osmanlı yönetimi “Gizli şekilde öldürün” diye ferman yollaması sonucu öldürülürler.

5) Amasya ve Merzifon'daki Kızılbaşların cezalandırılmasına ilişkin 1570 ve 1574 ve 1583 yıllarına ait buyruklar ile yörede keyfi katliamlar yapılmıştır.

6) Kuyucu Murat Paşa 6.12 1606'da sadrazam olduktan hemen sonra Anadolu'da geniş çaplı Alevi katliamı hareketi başlatır. 155 bin Alevi Türkmeni diri diri kazdırdığı kuyulara gömdürür. 1580-1620 yıllarında Osmanlı ülkesin de tüm Alevilere devlet terörü uygulanır.

7) Köprülü Mehmet Paşa (1656-1661) Celali ayaklanmaları bastırmak ve eşkıya tedibi adı altında; Anadolu Türkmenlerini kırımdan geçirmiş sağ kalanlara da zulüm yapmıştır.

Selçuklu ve Osmanlı döneminde yüzlerce Türkmen Kızılbaş toplu katliamları yapılmıştır. Ali Pir Civan'da bu olaylardan birinde önder olduğu için asılmıştır. Hüseyin Dede'nin dediğine göre; Köprülü Mehmet Paşa zamanında asılmış imiş. Diğer yandan ise Hüseyin Dede Kızılelma Türkmenlerinden olduğunu söylemektedir ki; muhtemelen Kızılcaakocaoğulları Türkmenleri olasıdır. Yörgüç Paşa; bölgedeki Alevi Kızılcaakoca ya da Kızılcaakoca Türkmen kırımında Ali Pir Civan ve bacısını da olasıdır ki asmıştır.

Diğer bir ihtimal de: Tokat Erbaa ilçesinde Keçeci Baba Ocağına bağlı Türkmenler 1519 yılında Turhal'da Osmanlı'ya karşı ayaklan Şah Veli'yi desteklerler. Bu ayaklanmada yenilen Türkmenler katledilirler. Ayaklanmanın önderi Şah Veli; Pir Ali Civan'ın babası da olabilir. Çorum-Amasya-Tokat bölgesinde 300 yılı aşkın bir sürede Osmanlı yönetimi Kızılbaş katliamı yapmıştır. Alevi inanç ve tarihi ile ilgili yazılı hiçbir belge bırakmamış tümünü yakmıştır. Bu nedenle söylenceleri ancak geniş bir zaman diliminde değerlendirebilmekteyiz.

Ali Pir Civan ve Bacısı'nın türbesi “toplular bir mezar” görünümünü de vermektedir. Alevi köylerinde 3,7, 9 kişinin birlikte gömüldüğü mezarlara sıkça rastlanmaktadır. Bunlar bir dönem “toplular katliamın” yapıldığının göstergesidir. 8. Mt.'yi aşkın Ali Pir Civan türbesi de bize bu olasılığı göstermektedir.

Türbe köyün güney yamacındaki bayıra yapılmıştır. Kareye yakın yığma taşlardan örülen duvarlarla inşa edilen, ahşap tavanlı, kiremit çatılı bina içine alınan türbe iki kısımdan oluşmaktadır. Esas türbenin bulunduğu kısım çok daha eski olup, ilave kısmıyla 19. yüz yılda yeniden yapılmıştır. Yazılı mezar taşına ve bir kayıta rastlamadık. Tavan eskiden çiçek bezemeli ve oyma ahşap iş görünümde imiş, zaman içinde çürüdüğü için değiştirilmiş. Amasya yöresinde diğer Alevi türbelerinde olduğu gibi; duvarlara asmalarda üzüm salkımları, karpuz ve bostan yaprağı, hurma ve dallı yaprakları ile çeşitli çiçek motifli bezemeler işlenmiştir. Değişik çiçeklerin karması ve çok renkli hayat ağacı motifleri de duvarlarda, ara yerlerinde sütun başlıklarında ve vazo içerisinde yer almaktadır. Türbenin baş duvarında Bektaşî geleneklerine uygun; sancak, keşgöl, taber, kılıç, boynoz boru, asa, teslim taşı, 12 terekli külah ve benzer resimleri yer almaktadır. Bu resim tasvirlerini kimin yaptığı belli değildir. Resimlerin bazı bölümleri tahrip edilmiştir. Türbenin başında eskiden var olduğu söylenen ve mum yakılan kaya kütlesi çıkarılmıştır. Köyde ve çevrede eski Anadolu uygarlıkları ve Bizans kalıntılarının izleri vardır.

Kutsal kabul edilen, Dede Pınarı denilen çeşmenin suyunun öksürük giderici ve ince hastalıklara iyi geldiğine inanılmaktadır.

Türbenin üst kısmına kurban kesilme yeri, cemevi, aşevi, küçük bir park yapılmıştır. Köy Muhtarlığının organizasyonu ile yaz aylarında Şölen ve Şenlikler yapılmaktadır.

Türkmen geleneklerini ve göreneklerini yaşatan bu yoksul orman köyüne Kültür Bakanlığı yeterli katkı sağladığı takdirde; “Orta-Asya’dan Anadolu’ya” taşınarak bugünlere getirilen “Türk Töresi” daha yüzlerce yıl yaşatılacaktır. Dileğimiz Devletin unuttuğu; bu köy ve benzeri “Türklüğü sahiplenen” yerleşim birimlerine elini uzatarak, maddi ve manevi destek sağlamasıdır.

Ali Pir Civan sultanın huzurunda aşk-ı niyaz ederken, ulu zata yazdığımız bir deyişle yazımı noktalıyorum.

Dün gece düşümde gördüm Sultanım,

Hakk nasip etse de gelsem mihmanım,

Kaşlarında Mim Duası Kur'an'ım,

Yüzüm dergahına sürmeye geldim.

Yolunda kanberim Hamza ile Kemal,

Elestü deminde aldık gevher-ü lal,

Girdim dergahına nikap yeşil ile al,

Kaldır perdenide görmeye geldim.

Ali Pir Civan makamı türbe-i celil,

Şeyh Hasan dedemde önümde delil,

Piri Baba'ma hiç varmayan melil,

Gönül mürşidime varmaya geldim.

Muhammed'e miraçta rehber Ali,

Evvel Ali, Kur'an-ı Natık âhir Ali,

Pirim Hünkar Hacı Bektaş Veli

Pir Civan'ım eteğin tutmaya geldim.

ONAR BABA'm bu durakta dur dedi,

Sahâvet-kârâne hüccetini hem al dedi,

Kırklar'ın Cemi'nde kendin bul dedi,

Dârı didarında ölmeden evvel ölmeye geldim.

KAYNAKÇA VE DİPNOTLAR :

1. İsmail ONARLI "Selçuklu Dönemi Sosyo-Ekonomik Yerleşim Birimi: Merzifon'da Piri Baba Tekkesi" I, II, III Cem Dergisi Sayı: 71-72-73, Ekim-Kasım 1997 ve Ocak 1998

2. İsmail Onarlı "Baba İlyas-ı Horasani-Merzifonlu Piri Baba ve Şeyh Hasan Oner

Söylencelerinin Nesnel Temelleri” Şahkulu Sultan Arş.İnc.D.Sayı:2/Ocak 1999 İst. Şahkulu Sultan Kül.Vak.Yay.

3. İsmail Onarlı “Cemevlerinin Tarihsel Kökenleri ve Mimarı” I, II, III, IV: Cem Dergisi Sayı: 81, 82, 83, 84; Ağustos,Eylül,Ekim,Kasım 1998 İst.

4. İsmail Onarlı: “Koyun Baba” GS.Karacaahmet Sultan Dergisi Sayı:60, Ocak-Şubat 1999 s. 26-29

5.İsmail Onarlı: “Şeyh Çoban Ocağı”, Cem Dergisi Sayı:92, Ağustos 1999

6. Hüseyin Yüksel 57 yaşında Ali Pir Civan Ocağından olup halen Cemevi’nde dedelik yapmaktadır. Azerbaycan’ın Kızılelma yöresinden geldiklerini söyleyerek, kendilerinin de “Kızılkoca Türklerinden olduklarını belirtmiştir. İbrahim Cesur: Klas Mermer, Sanayi Sitesi 8. Blok No: 46 Merzifon’da işyerinde de görüştük. Çok önceleri, Kılız Mehmet ve Hüseyin Ermiş’de eski yazı “Çönk”ler ile “İmam Cafer Buyruğu”nun Gümüşhacıköy nüsasının olduğunu bilmekdeyiz. Bu nedenle yörede yok demelerine karşın, çok sayıda eski Kızılbaş belgeleri vardır. Burada adını belirtmediğim bir çok Dedesoylu da Selçuklu, Osmanlı, Hacı Bektaş Dergahı imzalı, onaylı, şerhli, tuğralı çeşitli belgeler vardır.Ellerinden alınacak ya da “günah” korkusu ile fotokopisi veya fotoğrafını çektirmemektedirler. Aynı şekilde türbelerde yatan zatlara ait tas, papuç, hırka,taç, asa, vb.gibi eşyalarında fotoğraflarını çektirmemektedirler.

7. Halk Ozanı Sıtkı Baba; Hayatı ve Şiirleri: Der.: Muhsin Gül, Kadioğlu Mat.Ank.1984

8. Anadolu’da Bir Duru Kaynak: âşık Kul Fakır: Der.:Ali İhsan Aktaş-Sabri Yücel, Anadolu Mat.İst.1991

9. TC.B.O.A. Genel Müdürlüğünce “Mühimme Defteri”leri yayınlanmıştır. Çok sayıda Alevilere ilişkin belge vardır. Atilla Çetin; “Başbakanlık Arşiv Kılavuzu” İst.1979 Kitabında: Kızılbaşlar için özel ciltli gizli kayıtlar vardır ki bunlara “Mühimme-i Mektum” denmektedir. Bakınız.

10.İsmail Metin; “Osmanlının Kanlı Tarihi” Ant yay.İst.1996 s.181 ve Baki Öz “Osmanlı’da Alevi Ayaklanmaları” Ant Yay.İst.1992 s.94 ve Rıza Zelyut “Osmanlıda Karşı Düşünce ve İdam Edilenler” Alev Yay.İst.1992 Bakınız.

11. Hoca Sadettin Efendi “Tacüt-Tevarih” Kül.Bak.Yay.Ank.1999 Cilt:II s.157-163

12. “ZEYTUN”nun bugünkü adı Kırca Köyü olup hepsi Alevidir. Kiziroğlu Köyü’nden Mustafa Tekçam’ın dedelerinin anlatıklarından duyduğuna göre; Osmancık tarafından başlatılan Alevi katliamı, Zeytunlu’dan Gümüşhacıköy’e kadar tüm Alevi köylerinde, Sarayözü, Çetmi, Eslemez, Güblüce, Keçi Köylerinde ve yörede büyük çapta insan öldürülmüştür.

13. Prof.Dr.Ahmet Uğur: “Yavuz Sultan Selim’in Siyasi ve Askeri Hayatı” MEB.Yay. İst.2001 s.82 ve İsmail Onarlı: “Şah İsmail” Can Yay.İst.2000 s.124

14. M.Ertuğrul Düzdağ: “Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetvaları, Işığında 16.Asır Türk Hayatı” Enderun Kit.Yay.İst.1983

15. Muzafer Doğanbaş: “Amasya’da bir evliya: Pir Ali Bircivan” Cem Dergisi, S.89, Nisan 1999’deki bu makalesinde tarihsel olaylara girmemiştir.